

Eponímia mèdica catalana. La hipodermitis nodular subaguda migratòria o síndrome de Vilanova-Piñol

Josep-Eladi Baños¹, Elena Guardiola^{1,2}

¹Departament de Farmacologia i de Terapèutica. Facultat de Medicina. Universitat Autònoma de Barcelona.

²Unitat d'Informació i Documentació Mèdica. Departament d'Investigació i Desenvolupament. Q. F. Bayer. Barcelona.

L'epònim

La hipodermitis nodular subaguda migratòria o síndrome de Vilanova-Piñol és una malaltia del pannicle adipós caracteritzada per l'aparició de nòduls a les cares anterior o externa de les cames, que s'estenen perifèricament i formen una vora de color vermellós. Ulteriorment el nòdul s'aplata, es reabsorbeix i queda una pigmentació residual durant molt de temps. També ha rebut els noms de panniculitis nodular subaguda migratòria o síndrome de Vilanova-Piñol Agudé¹.

La hipodermitis nodular subaguda migratòria: la síndrome de Vilanova-Piñol

Joaquim Piñol (Figura 1) explicà la gènesi del descobriment de la forma següent: *'Amb mi mateix va publicar [Vilanova] la descripció d'una nova entitat clínica fins llavors no coneguda, que està avui amplament comentada en tots els textos i manuals de Dermatologia, la hipodermitis migratíu de Vilanova i Piñol, afecció ben corrent que havia passat desapercebuda'*².

La hipodermitis fou inicialment descrita per Joaquim Piñol i Xavier Vilanova a la literatura mèdica francesa amb el nom de *Hypodermite nodulaire subaiguë migratrice*³ (Figura 2) en una publicació on descriviren extensament onze pacients amb la malaltia i realitzaren un detallat diagnòstic diferencial per refermar la novetat de l'entitat. Explicaren el perquè del seu nom: "hipodermitis" ja que afecta la hipodermis, "nodular" perquè el nòdul és la lesió elemental, "subaguda" per assenyalar el caràcter subagut de la seva evolució i "migratòria" per remarcar la tendència de la lesió a ser extensa i a canviar de localització.

Aquesta entitat fou descrita com lesions nodulars de localització profunda a la part inferior de les cames, que

FIGURA 1. Joaquim Piñol i Agudé (1917-1977).

creixien per confluència o extensió perifèrica fins formar plaques extenses de fins a 20 cm de diàmetre. Només es trobaven en dones que havien patit prèviament mal de coll i desapareixien després d'un tractament curt amb iodur potàssic. Les troballes histològiques també eren característiques: les lesions es localitzaven en els septes interlobulars de la hipodermis, i s'observaven proliferació capil·lar amb infiltracions disseminades d'histiòcits i monòcits, així com canvis notables en les fibres de col·lagen³.

Tres anys més tard publicaren les troballes de nous pacients i comentaren les dificultats diagnòstiques amb altres quadres clínics com la vasculitis nodular, la panniculitis de Pfeiffer-Weber-Christian, l'eritema nodós i la cel·lulitis per estasi⁴. En aquest nou article, Vilanova i Piñol anomenen la seva entitat com "panniculitis migratòria nodular subaguda", nom amb què és coneguda a la majoria de la literatura anglosaxona.

Correspondència: Dr. Josep-Eladi Baños
Departament de Farmacologia i de Terapèutica. Facultat de Medicina
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona)
Tel. 93 581 19 64
Fax 93 581 29 86
Adreça electrònica: JosepEladi.Banos@uab.es

Els homes

Xavier Vilanova i Montiu

Xavier Vilanova i Montiu (Figura 3) nasqué a Barcelona l'1 d'agost de 1902. Fou el segon representant d'una família de dermatòlegs en el moment del desenvolupament de la nova especialitat. El seu pare, Pelai Vilanova, està considerat com un dels creadors de la dermatologia catalana, junt a Jaume Peyrí i Pau Umbert⁵. Vilanova es llicencià a la Universitat de Barcelona l'any 1923 i romangué un curt temps al servei d'en Peyrí al Clínic. Aconsellat pel seu pare, que mantenia bones relacions amb els dermatòlegs francesos, marxà a París on s'especialitzà a l'*Hôpital Saint Louis*, potser el millor centre de l'època per aprendre dermatologia. En aquest hospital es formà amb Civatte i Ferrand, entre d'altres, des de 1924 a 1926. Aprofità la seva estada per viatjar a Estrasburg per treballar amb Pautrier i a Milà on passà una llarga temporada amb Passini, una altra figura de l'època. Quan es considerà format tornà a Barcelona i es doctorà a Madrid dos anys després amb la tesi 'Tractament de les tnyes amb sals de tali'.

L'any 1936 se'n va anar a Amèrica i passà un any a Colòmbia on dirigí la leproseria *Aguas de Dios*. Després tornà a Espanya i l'any 1942 guanyà la càtedra de Dermatologia i Venereologia a la Universitat de Valladolid. No hi passà massa temps en aquesta ciutat ja que dos anys després va obtenir la mateixa càtedra a la Universitat de València. L'any 1947 guanyà el concurs de trasllat a la càtedra de Barcelona que Jaume Peyrí havia deixat vacant després de la seva jubilació⁶. De retorn a la seva ciutat, Vilanova s'hi va mantenir per sempre més i consagraria els dinou anys següents de la seva vida professional a fer del seu departament un dels millors d'Espanya^{2,6}.

L'arribada de Xavier Vilanova a l'hospital del carrer Casanova comportà una renovació important de l'activitat de la càtedra, tant en la dedicació docent com en la investigadora i, naturalment, l'assistencial⁶. Per Vilanova, acostumat als hospitals francesos, la situació del servei de Dermatologia no era l'òptima. En Peyrí havia lluitat de debò per aconseguir l'afermament de l'especialitat de la qual n'era el primer catedràtic des de 1915, però les dificultats que hi havia trobat, sobretot dins de l'hospital, havien impedit dotar el seu servei d'una organització òptima. Per exemple, les instal·lacions de la càtedra es trobaven repartides en tres llocs diferents i distants dins de l'hospital. Vilanova reconeixia les dificultats trobades pel seu predecessor quan comentava que 'Peyrí es va haver de conformar amb el que li van deixar'². Per posar-hi remei, Vilanova inicià una reorganització profunda dels dispensaris, creà nous laboratoris i, poc després, fou nomenat director de l'Escola Professional de Dermatologia, creada per ordre ministerial el 25 d'abril de 1952.

La seva activitat científica fou extensa com ho demostren les seves més de cinc-centes publicacions. Entre les seves contribucions més recordades figura la introducció

a Espanya de la prova de Nelson pel diagnòstic de la sífilis. Mantingué nombrosos contactes internacionals, especialment a França, on tenia grans amics, i a Amèrica del Sud. Aplegà nombroses distincions nacionals i internacionals. Fou acadèmic electe de les acadèmies de medicina de València (1944) i de Barcelona (1950), President d'Honor de l'*Academia Española de Dermatología* i membre corresponent estranger de l'Acadèmia Nacional de Medicina de França, on fou nomenat *Officier de l'Ordre de la Santé Publique*. També era membre d'honor de les societats alemanya, argentina, brasilera, francesa, anglesa, holandesa, belga, iraniana, italiana, mexicana, portuguesa, uruguaiana, veneçolana i israeliana de Dermatologia. Fou president electe del Col·legi Íbero-llatinoamericà de Dermatologia (1962) i de l'*Academia Española de Dermatología* (1963). El seu coneixement de les malalties venèries fou reconegut amb el seu nomenament com expert de la secció de Venereologia i Treponemosi de l'Organització Mundial de la Salut.

La mort el sorprengué a París el 8 de maig de 1965 quan anava a assistir al congrés dels dermatòlegs de llengua francesa. La seva vida es va aturar sobtadament quan era president de l'*Academia Española de Dermatología* i havia de presidir el Vè Congrés Íbero-llatinoamericà que se celebraria a Barcelona l'any 1967.

Vilanova deixava una important escola, com a prova el nombre dels seus deixebles que arribaren a ser catedràtics: Felipe de Dulanto, Josep Cabré, Josep Maria Mascaró, Josep Maria Giménez-Camarasa i Josep Maria de Moragas. D'entre els seus col·laboradors i deixebles, un dels més importants fou, sense dubte, Joaquim Piñol.

Joaquim Piñol i Aguadé

Joaquim Piñol i Aguadé va néixer a Puigcerdà el 28 d'octubre de 1917, fill d'un notari de Cornudella que es trobava accidentalment a aquella ciutat per motius professionals. Es llicencià en Medicina a Barcelona l'any 1942 i es doctorà a la mateixa ciutat l'any 1956. Estudià l'especialitat a Barcelona amb Peyrí i Vilanova i a Madrid amb Gay Prieto, Orbaneja i Álvarez Sáinz de Aja⁸, però la resta de la seva vida professional transcorregué a Barcelona. Allí fou professor adjunt i el 1965 passà a encarregar-se de la càtedra quan va morir Vilanova. Dos anys després, el 31 de gener de 1967, fou finalment nomenat catedràtic després de difícils oposicions i hi romangué fins al final de la seva vida. Piñol dirigí també l'Escola Professional de Dermatologia i l'Escola de Serologia.

Entre els nombrosos càrrecs destaquen la vicepresidència de l'Associació de Dermatòlegs de Llengua Francesa i del Col·legi Íbero-llatinoamericà de Dermatologia així com la direcció de la revista d'aquesta darrera institució i de *Medicina Cutánea*. També fou membre de la *Real Academia de Medicina de Barcelona* i president d'honor de l'*Academia Española de Dermatología*. Autor de més de 400 publicacions i de sis llibres de dermatologia, destacà

especialment en el camp de la citologia cutània, els tumors, les porfíries (describí la porfíria hepatoeritrocitària) i la fotobioquímica i les malalties per radiacions lumíniques.

Piñol morí més jove que el seu company i amic Vilanova. Un càncer de pulmó acabà prematurament amb la seva vida el 17 d'agost de 1977, i així es truncà una vida professional que molt probablement hauria donat moltes més satisfaccions.

Vilanova i Piñol treballaren junts des de l'arribada del primer a la càtedra de Barcelona. La seva relació fou estreta i plena d'intercanvi d'idees i de conceptes, més enllà de la relació mestre-deixeble que podria fer pensar la diferència d'edat i de rang acadèmic. Carreras⁸ ho posà de relleu en una anècdota personal: *'Un dia vaig consultar un cas dubtós a Vilanova, i després de pensar-s'hi molt va dir seriosament: "Pregunta-ho a en Piñol, que ho sap tot."* Era evident que Vilanova considerava a Piñol com el seu successor natural a la càtedra i així ho féu notar poc abans de la seva mort, quan demanà a Piñol que anés a París a llegir la seva ponència, ja que Piñol havia d'ocupar el seu lloc al mig de la dermatologia francesa⁸. A la seva mort, Piñol escriví la semblança més extensa i sentida del seu professor, col·lega i amic. Val la pena recordar les darreres paraules d'aquest escrit: *'La seva vida fou una lliçó de coratge per aquells que lluiten per no ser com són sense assolir-ho, per aquells que no tenen voluntat de ser millors demà que avui. La seva mort fou una lliçó de pau, per tots'*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Foz M, Llauredó E, Ramis J (coord.) Diccionari Enciclopèdic de Medicina. 2ª ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000; 1702.
2. Piñol Aguadé J. Semblança del professor Xavier Vilanova i Montiu. *Ann Med Cir* 1973; 53:135-162.
3. Vilanova X, Piñol J. Hypodermite nodulaire subaiguë migratrice. *Ann Dermatol* 1956; 83: 369-404.
4. Vilanova X, Piñol Aguadé J. Subacute nodular migratory panniculitis. *Br J Dermatol* 1959; 71:45-50.
5. Homenaje póstumo al Presidente de la Academia Española de Dermatología y Sifiliografía, Presidente de Honor de la Sección Catalana y Catedrático de Dermatología de la Universidad de Barcelona, Doctor Xavier Vilanova Montiu (q.e.p.d.). *Actas Dermosifiliogr* 1965; 56:235-247.
6. Corbella J. Història de la Facultat de Medicina 1843-1985. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1996; 234-235; 314-315; 342-343.
7. Mascaró JM. Prof. D. Joaquín Piñol Aguadé. *Actas Dermosifiliogr* 1977; 68: 607-610.
8. Carreras i Verdager A. El professor Joaquín Piñol i Aguadé. *Anal Med Cir* 1977; 57: 259-264.

Nota d'agraïment. Els autors volen agrair al Dr. Francesc Grimalt la seva acurada revisió del manuscrit.

HYPODERMITE NODULAIRE SUBAIGUË MIGRATRICE

Par X. VILANOVA et J. PIÑOL AGUADÉ
(Barcelona)

Il n'est pas toujours facile d'établir un ordre nosologique dans les affections de l'hypoderme. A l'exception des nécroses et des maladies dont l'origine est connue, le diagnostic doit se faire par l'étude des caractères cliniques de la lésion élémentaire, groupement, topographie, évolution, symptomatologie qui l'accompagne, et réponse thérapeutique. L'examen histopathologique, s'il n'est pas interprété avec le plus grand soin, peut nous induire en erreur.

Parmi les panniculites de nature inflammatoire de localisation principalement hypodermique, de cause variable ou inconnue, nous devons signaler comme étant les mieux connus l'érythème noueux et la vasculite nodulaire. Ces deux syndromes ainsi que la xérotosée du nouveau-né et la panniculite de Pfiffner-Weber-Christian et celle de Rothmann-Makai présentent, dans les cas typiques, une symptomatologie suffisamment précise pour permettre le diagnostic. Cependant, la clinique nous présente chaque jour des lésions hypodermiques qui, bien que présentant quelques traits communs avec les précédents, ne cadrent pas suffisamment avec les descriptions de ceux-ci. Il en résulte alors que : ou bien ces malades restent sans diagnostic, ou bien on les classe comme des variétés atypiques, ou bien, ce qui est pire, on les fait entrer dans des syndromes connus et auxquels ils n'appartiennent pas.

C'est Gougerot (1) qui, sans aucun doute, a le mieux compris ces difficultés. Il crut pour y remédier son groupe des *Hypodermites* ; dénomination sous laquelle il réunit tous les processus inflammatoires de l'hypoderme, essayant en outre de définir leur étiopathogénie et d'en faire une classification sur une base étiologique, histopathologique, clinique et évolutive. En suivant ces idées, le Maître nous a laissé jusqu'à douze variétés d'hypodermites qui comprennent, à notre avis, toute la pathologie inflammatoire du tissu adipeux. Nous devions donc y chercher d'abord le paragraphe dans lequel Gougerot (1) avait placé le syndrome que nous étudions. Comme nous le verrons ensuite c'est avec la seconde variété d'hypodermite qu'il cadre le mieux, c'est-à-dire dans les hypodermites en plaques indurées, et également dans les dermo-hypodermes en plaques de son élève Degos (2). Cependant, les caractéristiques cliniques et biologiques de nos malades sont si particulières que

ABRIL 1956 DE DERMATOLOGIE. — TOME 82, N° 4, JUILLET-AOÛT 1956.

FIGURA 2. Primera pàgina de l'article on Vilanova i Pujol van publicar la seva descripció original de la hipodermitis nodular migratòria subaguda³.

FIGURA 3. Xavier Vilanova i Montiu (1902-1965).